

İslam'ın Kadına Bakışı Üzerine Bir İnceleme***An Examination of Islam's View on Women***

Hatice MIZRAK

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Tezli
Yüksek Lisans Programı, Çanakkale, Türkiye

ORCID: 0000-0002-6858-8117 | Email: haticemizrak.HMz@gmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Cite as/Atıf: Mızrak, H. (2025) İslam'ın Kadına Bakışı Üzerine Bir İnceleme. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 66-75.

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26.02.2025 **Kabul Tarihi / Accepted:**29.04.2025

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June 5

Cilt/ Volume: 5 Sayı/ Issue: 1

Sayfa / Pages:66-75

İntihal / İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two reviewers and confirmed to be plagiarism-free.

Yayıncı / Published by: Siirt Üniversitesi Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi / Siirt University Journal of Social Sciences Research

Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hatice MIZRAK). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Bu çalışma, İslamiyet'teki kadının tarihsel konumunu ve üstlendiği rolleri incelemeyi amaçlamaktadır. Öncelikle, bazı rivayetlere dayanarak İslam'a yöneltilen kadın hakları eleştirileri değerlendirilecektir. Ardından, Müslüman kadınların toplumsal hayattaki rolleri ve İslam fıkhnın bu konudaki pratik uygulamaları ele alınacaktır. Konuyu daha iyi anlamak için, İslam öncesi Roma, Yunan ve Hint toplumlarındaki kadının konumu ve onlara bakış açıları, İslam'ın kadınlara tanıdığı hak ve sorumluluklarla karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma, İslam'ın kadın hakları konusundaki özgün yaklaşımını ortaya koymamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca, İslam'ın yetiştirdiği Hz. Havva, Hz. Hacer, Hz. Meryem, Hz. Hatice ve Hz. Aişe gibi seçkin kadınların hayatları ve örnek nitelikleri incelenecektir. Bu mümtaz kadınlar, insanlık tarihinde önemli izler bırakmış ve Müslüman kadınlar için rol model teşkil etmişlerdir. Metodolojik olarak nitel araştırmaya dayanan bu çalışmada, metin analizi yöntemi benimsenmiştir. Bu bağlamda, İslam'ın temel referans metinleri olan ayet ve hadislerin yanı sıra, İslam düşüncesinin önde gelen mütefekkirlerinin yorumları da temel başvuru kaynakları olmuştur. Belge ve metinlerden elde edilen bilgiler ışığında sonuçlara ulaşılması amaçlanmaktadır. Çalışmamızda ulaşılan temel tespit, İslam'ın, özellikle de indirildiği dönemin koşulları göz önüne alındığında, kadın haklarını önemli ölçüde yükselttiği, ancak erkeğe yönelik bir haksızlığa dönüşecek aşırılıklardan da özenle kaçındığı yönündedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Dini, İslam, Kadın, İslam'da kadın, İslam'da örnek kadın şahsiyetler,

Abstract

This study aims to examine the historical position and roles of women in Islam. Initially, it will evaluate criticisms regarding women's rights directed at Islam, based on certain narrations. Subsequently, the roles of Muslim women in social life and the practical applications of Islamic jurisprudence concerning this issue will be discussed. To provide a more comprehensive understanding, the study will compare the status of women in pre-Islamic Roman, Greek, and Indian societies and their perspectives on women with the rights and responsibilities granted to women by Islam. This comparison will serve to highlight Islam's unique approach to women's rights. Furthermore, the lives and exemplary qualities of prominent women within Islamic history, such as Eve (Hz. Havva), Hagar (Hz. Hacer), Maryam (Hz. Maryem), Khadijah (Hz. Hatice), and Aisha (Hz. Aişe), will be examined. These distinguished figures have left significant imprints on human history and have served as role models for Muslim women. Methodologically, this study employs a qualitative research approach, specifically utilizing textual analysis. Within this framework, the primary reference materials include the verses of the Quran and the Hadith, which constitute the foundational texts of Islam, alongside the interpretations of leading Islamic thinkers. The aim is to draw conclusions based on the information derived from these documents and texts. The central finding of this study is that Islam, particularly when considering the historical context of its revelation, significantly elevated women's rights while also carefully avoiding excesses that could lead to injustice against men.

Keywords: Religion of Islam, Islam, Women, Women in Islam, Exemplary Women in Islam.

Giriş

Geniş boyutları ve farklı yönlerinin olduğunun farkında olarak özellikle de günümüzde İslam dini muhaliflerinin sözüm ona zayıf noktası gördükleri kadın hakları üzerinden eleştirmeleri nedeniyle böyle bir konunun çalışılması tercih edilmiştir. Çalışmada mezhepsel yaklaşımlardan uzak ortak paydalar ekseninde haksız eleştirilere cevap mahiyetinde İslam'ın temel yaklaşımı aktarılmış ve İslam'ın yetiştirdiği örnek şahsiyetler kanıt olarak sunulmuştur. Ayetlerin tefsirinde ve kanıt olarak gösterilmesinde Kur'an'ın ana mesajını yansıtan veriler kullanılmıştır.

Çalışmamızda kadın olgusu olabildiğince tarafsız ve hatta pozitif ayrıcalıklardan uzak şekilde ele alınmış, İslam'ın bir birey olarak kadına biçtiği rolü ve tanıdığı hakları kanıtlarıyla ortaya koyma amacı güdülmüştür. Çalışmada hedef kadın hakları üzerinden veya kadına yönelik haksızlıklardan yola çıkıp kadına farklı bir rol biçme veya hak ihdas etme değildir. Aksine sömürülen ve İslam'a bir kusur alanı olarak gösterilen bir konuyu ele alıp bir sonuca varmaktır.

A. İslam Dininde Kadının Konumu

İslam dini, kadının ilk günahın sorumlusu olarak görülmesi anlayışına Kur'an'da farklı bir bakış açısı sunar; ayetler Âdem ve Havva'nın birlikte hata işlediğine işaret eder. İslam hukuku, kadına tam ehliyet tanıyarak ekonomik haklarını güvence altına alır. Kadın, evli veya bekâr olsun kendi mal varlığı üzerinde tasarruf edebilir, ticari faaliyetlerde bulunabilir ve hukuki işlemleri serbestçe yapabilir. İslam ayrıca kadına nafaka ve mesken hakkı tanır; erkeğin mali durumu ve kadının sosyal statüsü bu hakların belirlenmesinde etkilidir. İslam'ın kadını koruma sorumluluğu yalnızca evlilikle sınırlı olmayıp, evlenmemiş kadınların bakımı da yakınlarına aittir. Sonuç olarak İslam, cinsiyet temelli olmayan, insanın değeri üzerinden kadına saygı gösteren ve haklarını koruyan bir dindir.

“İslam” dini yani vahye dayalı dinlerin hepsi de aynı kaynaktan gelmeleri hasebiyle ortak değerleri taşımaktadırlar. Genel ve kapsayıcı isim olması hasebiyle çalışmamızda tahrif edilmemiş semâvî dinler anlamında “İslam” adını tercih ettik. Yüce Allah insanlığın hidayeti için gönderdiği tüm peygamberlere adaleti ve adalet ekseninde eşitliği emretmiştir (Nisâ, 4/58).

İslam öncesi toplumlarda asalet, etnik köken ve cinsiyet gibi faktörler, bireylerin üstünlüğünü belirleyen temel kriterlerdi. Bu durum adaletsizliğe ve eşitsizliğe yol açıyordu. İslam dini, tüm insanların Allah katında eşit olduğunu ve üstünlüğün takva ve görevlere bağlı olduğunu belirtir. Kur'an-ı Kerim, insanları bir tek nefisten yarattığını (Nisâ, 4/1) ve herkesin hukukta, (Nisâ, 4/135) cinsiyette (Ahzâb, 33/35) ve ırkta (Hucurât, 49/13) insan olma hasebiyle aynı haklara sahip olduğunu vurgulamıştır.

İslam, kadını toplumdan soyutlamaz. Peygamber Efendimiz, kadınların haklarına riayet edilmesi gerektiğini ve onların da erkekler gibi ibadet etme, eğitim görme ve sosyal hayata katılma hakları olduğunu belirtmiştir. Bunun en basit örneği de şu hadiste görülebilir: *"Allah'ın kadın kullarının mescitlerine engel olmayın."* (Buhari, Ezan, 41; Müslim, Salat, 134).

Kur'an-ı Kerim'de mümin erkekler ve mümin kadınlar ifadesi kullanılarak kadın ve erkeğin aynı amel karşılığında aynı sevabı alacağı belirtilmiştir (Ahzâb, 33/35). *"Kadınlara ancak kerim olanlar ikram eder (değer verir, saygı gösterir), onlara ancak leim olanlar ihanet eder (kötü davranır, hor görür)."* (İbn Mace, Nikah, 3), *"Kadınlara iyi davranın. Çünkü onlar sizin yanınızda yardımcılarınızdır. Onlara ancak kerim olanlar ikram eder, leim olanlar ise ihanet eder."* (Tirmizi, Rada', 11) diyen Peygamber Efendimiz, kadınları el üstünde tutmuş, onların haklarını savunmuş ve toplumda saygın bir yere sahip olmalarını sağlamıştır. İslam, kadınların eğitim almalarını teşvik etmiş ve onların sosyal hayata aktif olarak katılmalarına imkan tanımıştır. İslam medeniyetinde kadınlar, birçok alanda önemli başarılar ortaya koymuş ve toplumun önemli bir parçası olmuşlardır.

B. İslam Öncesi Topplumlarda Kadının Konumu

İslam öncesinde ve İslam'dan uzak toplumlarda kadına yönelik ayrımcılık had safhada olmuştur. Bu tür ayrımcılık da maalesef cinsiyet kökenli bir ayrımcılıktan neşet etmiştir. Esasen bu tür ayrımcılıklar yaratanın iradesine yönelik isyanın numunesini taşımaktadır. Nitekim cahiliye dönemi Arap toplumunda kadın, bir birey olarak görülmemiştir. Onun varlığı erkek üzerinden anlamlandırılmış ve konumlandırılmıştır. Miras, eğitim ve sosyal statü gibi konularda erkeklerden geride bırakılmış ve birçok haktan mahrum bırakılmıştır. (Kurtubî, 2006: 12/322.)

Hatta kız çocuklarının diri diri sadece cinsiyetleri nedeniyle gömüldüğü meşhurdur. (Çağatay, 1982: 133-137) Bu çarpık bakış açısı sadece Arap toplumuna özgü değildir. Tarihsel olarak kadının yerine bakmak İslam'ın kadına verdiği değerin ve konumun anlaşılmasına katkı sunacaktır:

Eski Yunan'da kadın, aşağı bir varlık olarak kabul edilir ve birçok haktan mahrum bırakılırdı. Toplumsal statüleri erkeklere kıyasla oldukça düşüktü. (Bebel 1991: 67 – 68) Kadınların temel görevi ev işleri ve aile bakımındı. Eğitim ve kamusal alana katılım imkânları sınırlıydı. Mülkiyet ve miras hakları yok denecek kadar azdı. Kocalarına karşı yasal bir hakları yoktu ve şiddete maruz kalabiliyorlardı. Kız çocukları mirastan pay alamazdı. (Bebel. 1991: 67 – 68)

Kadın, erkeğin egemenliği altında bir varlık olarak görülüyordu. Yeryüzündeki kötülüklerin kaynağı olarak algılanırdı. (Ebû Huceyr, 1997:243/ Hamilton, 1968: 46-47) Pandora miti, bu algının en çarpıcı örneklerinden biridir. Bu mitin kısa özeti şöyledir:

Zeus, Prometheus'a kızdığı için insanları cezalandırmak için Pandora'yı yaratır. Pandora, tanrılar tarafından güzellik ve çekicilikle donatılmış bir figürdür. İçinde türlü kötülükler barındıran bir sandık ona verilir ve açmaması tembih edilir. Pandora merakına yenik düşer ve sandığı açar. Sandıktan çıkan kötülükler dünyaya yayılır. (Hamilton, 1968: 46-47)

Eski Yunan'da kadınların durumu, İslam'ın kadın hakları standartlarına göre oldukça gerideydi. Kadınların eğitim, mülkiyet, miras ve kamusal alana katılım gibi konularda eşit haklara sahip olması için uzun bir mücadele süreci yaşanmıştır.

Roma, hukuk açısından birçok topluma öncülük etmesine rağmen kadının durumu konusunda Yunan'dakine benzer. Erkek, ailenin reisidir. Karısı ve çocukları üzerinde sınırsız yetkilere hatta çoğu zaman karısını öldürmeye varan bir yetkiye sahiptir. Erkek, bu yetkiye dayanarak onlara istediğini yapabiliyordu. (Koschaker, 1963: 77-78-Umur, 1984:383-388)

Roma Hukuku'nda babalar aile reisi olarak geniş yetkilere sahipti. Aileye kimlerin katılacağına baba karar verirdi. Kız çocukları bu durumdan en çok etkilenenlerdi. Kızlar herhangi bir mal sahibi olamaz, kazandıkları tüm mal varlıkları babalarına ait olurdu. Bu durum kızlar evlense bile değişmezdi. Evlilik de eşitlik temelinde değil, baba otoritesinin yerini koca otoritesinin alması şeklinde gerçekleşirdi. Bu durum, Roma Hukuku'nda kadının tam ehliyet sahibi olmadığının göstergesidir. On İki Levha Kanunu ve bu kanunun etkisiyle 1938'e kadar Fransız Kanunu'nda da kadınlık "ehliyet noksanlığı" olarak kabul edilmiştir. (Sıbaî, 1966:35)

Hindistan'da kadınların durumu diğer toplumların durumuyla benzerlik göstermekteydi. Nitekim kocası öldüğünde diri diri yakılma veya ölmüş kocasının evinde köle gibi çalışma kaderi onları bekliyordu. Yeniden evlenme hakları yoktu, kocasının yokluğuna bile mahkûmdular. Hindu hukuku, kadını rüzgârdan, ateşten ve zehirden daha beter bir varlık olarak tanımlıyordu. Yağmur duası veya tanrıları memnun etmek için kurban edilebiliyorlardı. Evlilik ve miras konularında hiçbir hakları yoktu. Sevmediği bir erkekle zorla evlendirilen kadın, ölümüne kadar ona bağlı kalmak zorundaydı. Dini hükümlerde de erkekten aşağı bir konumdaydılar (Can, 2008:18).

Yukarıda genel hatlarıyla medeniyetlerin kadına bakışı verilmiştir. Bu veriler ışığında bakıldığında kadına bakış açısında birçok olumsuzluk olduğu görülür. Fakat Kur'an'ın aydınlatmasıyla, kadın ve erkek eşitliği ve adaleti ilk defa net bir şekilde ortaya konulmuştur.

C. Bazı Örnek Şahsiyetlerin Toplumsal Konumu

İslam dini tanıdığı haklar ve eşitlik ile kadının toplumsal katkısını ve becerilerine uygun gelişimini sağlama imkanı vermiştir. Bunun en bariz ispatı olarak da yetiştirdiği örnek şahsiyetlerin hayat ve başarılarıdır. Bu bağlamda bazı örnekler vermek uygun olacaktır:

1. Hz. Meryem ve Temsil Ettiği Değerler

Hz. Meryem, Kur'an-ı Kerim'de müstakil bir sureye konu edilen tek kadın olması hasebiyle İslam'da özel bir yere sahiptir. İffet, masumiyet, arınmışlık ve Rabbine teslimiyet gibi erdemlerin somut bir örneği olan Hz. Meryem, henüz anne karnındayken Allah'a adanmış (Âl-i İmran, 3/35-37), ibadetle dolu bir hayat sürmüş, Allah'ın lütfuyla alemdeki kadınların önderi olarak seçilmiştir (Âl-i İmran, 3/42).

Müslüman kadınlar için Hz. Meryem, hayatın her alanında örnek teşkil edebilecek bir figürdür. "O (Meryem), iffetini korumuştur; biz de ona ruhumuzdan üfleştik. Onu ve oğlunu âlemlere bir ayet

(ibret) kılmıştık. (Enbiyâ, 21/91)" ayetiyle Allah tarafından iffetli olduğu tescillenmesi ayrıca dikkat çekicidir. Meryem ayrıca yetiştirdiği çocuğu İsâ (as) ile de dikkat çekmektedir. Müslüman kadınlar da çocuklarının iyi birer Müslüman olarak yetişmesi için kendilerini sürekli olarak geliştirmeli, sosyal hayata aktif olarak katılmalı ve bilgi sahibi olmalıdırlar.

2. Hz. Hacer ve Temsil Ettiği Değerler

Hz. İbrahim ve Hacer'in hikâyesi, İslam'ın temel inanç ve değerlerini somutlaştıran önemli bir anlatıdır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan bu hikâye, İslam teolojisi, tarih ve sosyoloji alanlarında sıklıkla incelenmekte ve farklı disiplinler arası perspektiflerden yorumlanmaktadır (Kuzgun Ş., 1996: 14/431).

Hikâye, öncelikle iman, tevekkül ve sabır gibi temel İslamî değerleri vurgular. Hz. İbrahim ve Hacer'in Allah'ın emrine sorgusuz sualsiz itaati (Sâffât, 37/102) imanlarının derinliğini gösterir. Özellikle çölde yalnız bırakılan Hacer'in (İbrahim, 14/37) Allah'a olan güvenini koruması, tevekkülün en güzel örneklerinden biridir. Bu durum, Müslümanlar için zorlu durumlarda bile Allah'a güvenmenin önemini vurgular. Ayrıca, Hz. Hacer ve İsmail'in umutsuzluğa kapılmadan sabırla Allah'ın yardımını beklemesi, sabrın erdemini ortaya koyar.

Hz. Hacer'in hikâyesi, sadece dini bir anlatı olmakla kalmaz, aynı zamanda tarihsel ve sosyolojik bir boyuta da sahiptir. Mekke'nin kuruluşuyla bağlantılı olan bu hikâye, İslam coğrafyasının tarihsel süreçleri hakkında önemli ipuçları sunar. Ayrıca, çöl gibi zorlu bir ortamda hayatta kalma mücadelesi veren bir kadının hikâyesi, insanlık tarihi boyunca kadınların yaşadığı zorlukları ve mücadelelerini anlamamıza yardımcı olur.

Hz. Hacer, İslam kültüründe sembolik bir figür olarak kabul edilir. Teslimiyet, sabır, umut ve dayanıklılık gibi değerlerin somutlaşmış hali olarak görülür. Adının anlamları (kaçış, hicret, şirkten uzaklaşma) da bu sembolik anlamlarla bağlantılıdır. Hz. Hacer'in hikâyesi, Müslüman kadınlar için bir ilham kaynağı olmuş ve kadınların toplumdaki rolü ve önemi hakkında önemli tartışmalara zemin hazırlamıştır. (Detay için bk: Ağçoban: 2021/ 283-284)

3. Hz. Hatice ve Temsil Ettiği Değerler

Hz. Hatice, Hz. Muhammed'e (a.s) ilk iman eden ve onu her zaman destekleyen vefalı bir eştir. Allah'ın selamına ve peygamberin sevgisine mazhar olan kutlu bir kadındır. Hz. Hatice, Hz. Muhammed'i (a.s) Hira Mağarası'ndan titreyerek döndüğünde şefkatiyle saran ilk kişidir. Ona her zaman inanan ve destek olan bir sırdaş, yoldaş ve dayanak olmuştur. (Buhârî, 1311:1)

Hz. Hatice (r.a.), Müslüman kadınlara örnek teşkil eden birçok vasfa sahiptir. Eşine tam anlamıyla itaat etmesi, anneliği, cömertliği akli ve şefkatiyle öne çıkan bir şahsiyettir. Müslüman kadının fitratında başta annelik ve eş olmak vardır. Evin bereketi, şefkat ve merhamettendir. Hz. Hatice (r.a.) bu vasıfları en güzel şekilde temsil eden bir örnektir. Hz. Hatice'nin hayatından birçok ders çıkarılabilir. Müslüman kadınlar onun vefa, sevgi, şefkat, cömertlik ve diğer faziletlerini örnek almalıdır. Hz. Hatice (r.a.), Hz. Muhammed'e (a.s) olan vefa ve sevgisi, anneliği, cömertliği ve diğer faziletleriyle Müslüman kadınlara örnek teşkil eden bir şahsiyettir. Onun hayatından birçok ders çıkarılabilir ve bu dersler günümüzde de uygulanabilir.

4. Hz. Fatıma ve Temsil Ettiği Değerler

Hz. Fatıma, İslam tarihinde sadece Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) kızı olarak değil, aynı zamanda kendi örnek yaşantısıyla da derin izler bırakmış bir şahsiyettir. Onun hayatı, sabır, tevekkül, mütevazılık, cömertlik ve fedakarlık gibi erdemlerin somut bir örneğidir. Hz. Fatıma, hayatı boyunca birçok zorlukla karşılaşmış, özellikle babasının vefatından sonra derin bir üzüntü yaşamıştır. Ancak, bu zorluklar karşısında her zaman sabırlı ve tevekkül sahibi olmuş, inancından asla taviz vermemiştir. Devlet başkanının ve peygamberin kızı olmasına rağmen, Hz. Fatıma hiçbir zaman gösterişli bir hayatı tercih etmemiştir. Aksine, mütevazı bir yaşam sürmüş, evliliğini sade bir mehir ve çeyizle gerçekleştirmiştir. Onun bu tutumu, asıl mutluluğun maddi zenginlikte değil, manevi zenginlikte ve aile sevgisinde olduğunu göstermektedir. (Kandemir, 1995: 12/223-224).

Hz. Fatıma, sevgi dolu bir anne ve eş olarak da örnek gösterilir. Çocuklarına her zaman şefkatle yaklaşmış, aile içi sevginin önemini vurgulamıştır. Hz. Fatıma, cömertliği ve yardımseverliğiyle tanınırdı. İhtiyaç sahiplerine her zaman elinden gelen yardımı yapmış, yardımlaşmanın ve dayanışmanın önemini göstermiştir.

Peygamber kızı olmanın getirdiği imtiyaza rağmen, Hz. Fatıma hiçbir zaman dünya malına ve şöhrete değer vermemiştir. Aksine, ibadet ve Allah'a yakınlaşma konusunda diğer müminlerden daha fazla çaba göstermiştir. Onun bu tutumu, dünya hayatını ahiret hayatına tercih ettiğini ve gerçek mutluluğun Allah'a yakınlaşmakta olduğunu göstermektedir. Hz. Fatıma'nın hayatı, günümüz Müslümanları için önemli dersler içermektedir. Özellikle maddiyatçılığın ve gösterişin hâkim olduğu bir dönemde, onun mütevazı yaşamı, İslam'ın asıl amaçlarından olan ahiret hayatına hazırlanmanın önemini hatırlatmaktadır. Aile içi ilişkilerde sevgi, saygı ve dayanışmanın önemi konusunda da Hz. Fatıma'nın hayatı örnek gösterilebilir.

5. Hz. Aişe ve Temsil Ettiği Değerler

Hz. Aişe, İslam tarihinde sadece Peygamber Efendimizin eşi olmakla kalmamış, aynı zamanda ilim, hitabet ve cesaret gibi pek çok alanda da öne çıkmış önemli bir şahsiyettir. Özellikle hadis rivayetindeki derin bilgisi, güçlü hafızası, zekası ve anlayış kabiliyeti ile İslam'ın temel kaynaklarından biri haline gelmiştir. İbn Sa'd'ın da belirttiği gibi, Hz. Aişe'nin rivayet ettiği hadisler, İslam geleneğinde vazgeçilmez bir yere sahiptir (İbn Sa'd, 1997: 2/286).

Hz. Aişe, sadece hadis rivayet etmekle kalmamış, aynı zamanda etkileyici bir hatip olarak da tanınmıştır. Arap şiirine olan hakimiyeti, sözlerine derinlik katmış ve dinleyenleri büyülemiştir. "Çocuklarınıza şiir öğretin ki dilleri güzelleşsin" sözü, onun eğitime ve dilin önemine verdiği değeri açıkça ortaya koymaktadır. Bu söz, İslam kültüründe eğitimin önemine dair kalıcı bir mesaj içermektedir. Hz. Aişe'nin yaşamı, İslam dünyasında kadınların sadece ev işleriyle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda ilimle uğraşan, topluma aktif olarak katılan bireyler olabileceğini göstermektedir. Onun örnekliği, İslam kültüründeki kadın rolüne dair yanlış algıları düzeltmeye yardımcı olmuştur.

Hz. Aişe gibi diğer sahabe kadınlarının yaşamları incelendiğinde, İslam kültüründe kadının sadece eş ve anne olarak değil, aynı zamanda toplumun diğer üyeleriyle eşit haklara sahip bir birey olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu kadınlar, hem aile içinde hem de toplumda önemli roller üstlenmişler ve İslam'ın yayılmasına büyük katkılar sağlamışlardır.

D. İslam Dininde Kadının Hakları ve Yükümlülükleri

Kadınların hakları ve sorumlulukları, İslam'da denge ve adalet ilkelerine göre ele alınır. Bu sayede, İslam'ın adil, hakkaniyetli ve dengeli bir din olduğu bu alanda da açıkça görülür. İslam'da kadınların hakları ve sorumlulukları dengeli bir şekilde dağıtılmıştır. Bu denge, hem aile refahı hem de toplum huzuru için önemlidir. Kadınların dinî öğretilerdeki konumlarını da ancak bu hak, sorumluluk, yetki ve görev dağılımı çerçevesinde anlayabiliriz. İslam dininde kadının hakları ve yükümlülükleri, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'e dayanmaktadır. Bu kaynaklar, kadın ve erkeğin Allah katında eşit olduğunu belirtirken, fitratlarından kaynaklanan bazı farklılıklar nedeniyle farklı hak ve sorumluluklar da tayin etmiştir.

Bir birey olarak kadın esasen erkekle yaşam, eğitim, çalışma, evlenme ve boşanma, miras ve saygı görme haklarına sahiptir. Kadının cinsiyetinden kaynaklı bazı haksız uygulamaları kaldıran da İslam'ın kendisidir. Nitekim cahiliye döneminde kız çocuklarının sırf cinsiyetleri nedeniyle öldürülmeleri şiddetle kınanmış ve yasaklanmıştır (en'âm, 6/137). Ayrıca Peygamberimiz kız çocuğuna sahip çıkan ve onlara şefkatle muamele eden ebeveynin cennette kendisiyle olacağını "Kim iki kız çocuğunu ergenlik çağına kadar büyütürse, kıyamet gününde o ve ben (parmaklarını yan yana koyarak) söyleyiz" (Müslim, Birr ve Sıla, 149/ 2631) buyurarak açıkça dile getirmiştir.

1. Anne Olarak Kadın

İslam'da kadın, öncelikle annelik rolüyle öne çıkar. Bu rol, sadece doğumla sınırlı değildir; şefkat, merhamet, hürmet ve nezaket gösterilmesi gereken asil ve nezih bir varlık olmayı da kapsar. Annelik, merhamet ve şefkatin zirvesini temsil eder. Çocuğun uykusuz gecelerinde anne de uyumaz, açlığında anne de yemez. Bu fedakarlık ve özveri, babada aynı şekilde görülmez. Çocuğun bakımı da anneye daha doğal gelir. İslam kadına Saliha hanımın rolü de vermiştir. Cenab-ı Hak, hanıma ev hayatı ve nesil yetiştirme için erkeğe nazaran daha fazla hissiyat vermiştir. Bu hissiyat, elbette "saliha" bir hanıma aittir. Saliha kadın, toplumun gerçek mimarıdır ve ümmetin yarısını oluştururken, diğer yarısını da yetiştirir. Özetle İslam'da kadın sadece annelik rolüyle değil, şefkat, merhamet ve özverisiyle de öne çıkar. Saliha kadın, toplumun temel taşıdır ve nesillerin yetiştirilmesinde hayati bir rol oynar.

2. Eğitim ve Terbiye

Çocukların hayatındaki ilk ve en önemli öğretmen, şüphesiz ki anneleridir. "Anne bir okuldur" deyişi, bu gerçeği en güzel şekilde özetler. Bir çocuğun dil becerileri, düşünce yapısı, duygusal zekası ve davranışları, büyük ölçüde annesinin rehberliğinde şekillenir. Anne, sadece bilgi aktaran bir kaynak değil, aynı zamanda çocuğun ahlaki pusulası, sosyal becerilerinin mimarı ve hayata dair ilk rehberidir.

İslam dini de kadının eğitime ve aile içindeki bu kritik rolüne büyük önem atfeder. Kur'an'ın ilk emri olan "Oku"(Alak, 96/1-3) ayeti, kadınlar da dahil olmak üzere tüm insanlığa öğrenmeyi ve bilgiyi aramayı emreder. Peygamber Efendimiz de kadınların eğitime özel bir önem vermiş, onların toplumsal hayata aktif katılımını teşvik etmiştir.

Eğitilmiş kadınlar, sadece kendi hayatlarını değil, aynı zamanda ailelerinin ve toplumun geleceğini de dönüştürme gücüne sahiptir. Çocuklarına daha iyi bir eğitim sunabilir, aile içinde daha bilinçli kararlar alabilir ve toplumun ilerlemesine değerli katkılarda bulunabilirler.

Ne yazık ki, günümüzde hala pek çok kadın yoksulluk, erken yaşta evlilik, aile içi şiddet ve kültürel engeller gibi sebeplerle eğitimden mahrum kalmaktadır. Bu durum, sadece kadınların kişisel gelişimini engellemekle kalmaz, aynı zamanda toplumların potansiyelini de sınırlar.

3. Çalışma Hakkı

İslam dininde kadınların çalışma hakkı, tarih boyunca ve günümüzde hala tartışılan önemli bir konudur. Kur'an-ı Kerim'de yer alan "Erkekler için kazandıklarından bir pay, kadınlar için de kazandıklarından bir pay vardır." (Nisâ, 4/32) ayeti, kadınların ekonomik hayata katılma haklarını açıkça belirtmektedir. Bu ayet, kadınların kendi kazançlarını elde etme ve mal edinme özgürlüğüne sahip olduklarını gösterir.

Hizmetçi ve Hz. Aişe gibi sahabe örnekleri de İslam'ın ilk dönemlerinde kadınların ticaret gibi ekonomik faaliyetlere katıldıklarını bir göstergesidir. Bu durum, İslam'ın kadınların çalışmasına engelleyici bir din olmadığını, aksine ekonomik hayata katılımlarını desteklediğini gösterir. Kadın kendi malları üzerinde tasarruf yetkisine sahiptir; ticari faaliyetlerde bulunabilir, hukuki işlemlerini gerçekleştirmesi için birine vekâlet verebilir. Bu ve benzeri konularda kocasının iznini veya icazetini almak zorunda değildir (Armağan s. 2006: 72) Ancak, İslam âlimleri arasında kadınların çalışma hakkı konusunda farklı yorumlar bulunmaktadır. Bazı âlimler, kadının asıl görevinin ev işleri ve çocuk bakımı olduğunu savunarak, kadınların çalışma hayatına katılmasının aile birliğini ve çocukların eğitimini olumsuz etkileyebileceğini öne sürerler. Ayrıca, kadınların çalışma ortamlarında erkeklerle karışmasının dini değerlere aykırı olduğu görüşünü savunanlar da vardır. Bu farklı yorumların temel nedeni, İslam hukukunun bazı konularda kesin ve net hükümler içermemesi, yorumlara açık olmasıdır. Özellikle değişen zaman ve koşullar altında, dini metinlerin günümüzdeki sosyal ve ekonomik hayata nasıl uygulanacağı konusunda farklı görüşler ortaya çıkabilmektedir.

4. Mülkiyet Hakkı

Kadınlar, kendi mallarını edinme, kullanma ve tasarrufta bulunma haklarına sahiptir. Kuran'da "Kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin. (Nisâ, 4/4)" ayeti, kadınların mülkiyet haklarını güvence altına alır. İslam'da kadın, mülkiyet sahibi olma ve mal varlığında özgürce tasarruf etme hakkına sahiptir. Bu hak, Kuran ve sünnet ile güvence altına alınmıştır. Ayrıca mehirle ilgili ayette geçen *eğer gönül hoşluğu ile o mehrin bir kısmını size bağışarlarsa onu da afiyetle yiysin* (Nisâ, 4/4) ifadesi kadının malı üzerinde tasarruf ehliyetine sahip olduğunu açıkça ilan etmektedir. (Tahâvî, 1994: 4/351)

5. Miras Hakkı:

İslam hukukunda kadınlar da erkekler gibi mirastan pay alma hakkına sahiptir. Kuran'da "Anabababadan ve yakın akrabalarından erkeklerle de kadınlara da Allah tarafından belirlenmiş bir pay vardır." (Nisâ, 4/7) ayeti, bu hakka işaret eder. İslam'da kadınların miras hakkı, Kuran ve sünnet ile belirlenmiştir. Miras hukuku, İslam'ın en karmaşık hukuk dallarından biridir ve birçok ayrıntıyı içerir.

6. Nafaka Hakkı

İslam hukukunda evli kadınlar, kocalarından evlilik birliği içerisinde geçim nafakası alma hakkına sahiptir. İslam'da kadın, evlilik akdiyle birlikte eşinden nafaka alma hakkına sahiptir. Nafaka, eşin temel ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda maddi yardım anlamına gelir. Nafaka hakkının dayanağı

Kur'ân ve Sünnet'tir. *Erkekler, kadınların geçimini güzellikle sağlamalıdır .(Bakara, 2/233)*” ayeti, nafaka hakkına işaret eder.

Nafaka miktarı, eşlerin maddi durumlarına göre belirlenir. Zengin bir kocadan fakir bir kadının alacağı nafaka miktarı, fakir bir kocadan zengin bir kadının alacağı nafaka miktarından daha fazla olacaktır. Nafaka hakkı, İslam'da kadının korunması ve temel ihtiyaçlarının karşılanması için önemli bir haktır. Eşlerin maddi durumlarına göre belirlenen nafaka miktarı, aile refahı için önemlidir. Ayrıca bu hakkın kazanımı kadının maddi durumuyla da ilişkili değildir. Kadın zengin dahi olsa bu hakka sahiptir.

Şunu belirtmekte fayda vardır. İslam dininde nafaka hakkının oluşması için dinen geçerli bir evlilik akdinin olması gerekir. Nikâhsız birlikteliklerde nafaka hakkı yoktur (Erbay, 2006: 32/282-285) Aynı zamanda boşanmış olan kadına da günümüz medeni hukukta bağlanan türden bir nafaka hakkı yoktur. Zira nafaka, evlilik bağıyla bağlı kadınların meşru nikah çerçevesinde erkekten kazandığı bir haktır. Bakıma muhtaç çocukların varlığı veya kadının hamile olması gibi bazı özel hukuki durumlar haricinde günümüz medeni hukukundaki gibi ayrıldıktan sonra da kadına nafaka verme yükümlülüğü yoktur. Buna mukabil ayrılık durumunda kadın anlaşılan mehrin tümünü hak eder. Kendisine ödenmesi gerekir.

E. İslam'da Kadınlara Dair Olumsuz Yorumlanan Rivayetlere Bir Bakış

İslam, kadına ve erkeğe birey ve kul olarak eşit değer verir. Her iki cinsiyet de Allah katında değerlidir ve farklı görev ve sorumluluklara sahiptir. İslam'da kadın; anne, eş, kız kardeş ve toplum üyesi olarak önemli bir role sahiptir. Bu olumsuz rivayetler, İslam'ın kadına bakış açısını doğru bir şekilde yansıtmamaktadır. Olumsuz yorumlanan rivayetlerden biri şu rivayettir:

Ebû Said el-Hudri'den (r.a.) rivayet edildiğine göre bir bayram günü Hz. Muhammed (a.s) namazgaha gitmek için çıkmıştı. Yolda kadınlarla karşılaşınca onlara: Ey kadınlar topluluğu! Bolca sadaka verin, çünkü bana cehennem ehlinin çoğunun siz olduğu gösterildi. buyurdu. Kadınlar şaşkınlıkla "Neden ya Rasulellah?" diye sorunca da Hz. Muhammed (a.s) şu cevabı vermiştir: Çünkü siz çok lanet edersiniz ve kocalarınıza karşı nankörlük gösterirsiniz. Akli başında, olgun ve tedbirli (hazim) bir erkeğin aklını, sizin kadar çelebilen, akli ve dini eksik başka bir varlık görmedim. Bunun üzerine kadınlar merakla "Nedir dinimizin ve aklımızın eksikliği ya Rasulullah?" diye sormuşlar. Hz. Muhammed (a.s) de şu şekilde cevap vermiştir: Bir kadının şahitliği, bir erkeğin şahitliğinin yarısı değil midir? Kadınlar "Evet" deyince Hz. Muhammed, İşte bu, aklınızın eksikliğindendir. buyurmuştur. Adetliken namaz kılmaz ve oruç tutmazsınız, değil mi? deyince de kadınlar yine "Evet" diyerek cevap vermişlerdir. Bunun üzerine de Hz. Muhammed İşte bu da dininizin eksikliğindendir. buyurmuştur.(Buhari, ts., zekat bab, 44)

Bu hadisi itiraz konusu edenler, yaygın olarak kadınların ötekileştirilip değersizleştirildiği, doğuştan gelen cinsiyet bazlı bir suçlulukla itham edildiğini öne sürmüşlerdir. Ayrıca erkeği yoldan çıkaran ve hataya düşüren fitne ve suça azmettirici bir role büründürüldüğünü iddia etmişlerdir.

İslam dini, aile hayatına büyük önem vererek bu alandaki rolleri ve sorumlulukları belirlemiştir. Özellikle kadın-erkek ilişkileri konusunda ortaya koyduğu ilkeler, yüzyıllardır tartışma konusu olmuştur. Söz konusu hadisi, İslam'ın diğer ilkeleri ve beyanlarıyla bütüncül bir şekilde ele aldığımızda, kadına yönelik haksız bir yaklaşım veya değersizleştirici bir konumlandırma yerine, bir uyarı ve rasyonel bir durum tespiti olduğu görülmektedir.

İslam, ailede erkeğe evin geçimini sağlama, korunmasını ve sürdürülebilirliğini gibi sorumluluklar yüklerken, kadına da sadakat, vefa, hakkın teslimi ve itaat gibi karşılıklı görevler vermiştir (Nisâ, 4/34). Bu durum, ailedeki dengeyi sağlamak ve her iki tarafın da haklarını korumak amacını taşır. Öte yandan, kocanın da eşinin psikolojik durumunu göz önünde bulundurarak, ona karşı şiddet veya baskı uygulamaması, İslam'ın şefkat ve merhamet ilkelerine uygun bir yaklaşım olarak değerlendirilir. Karşılıklı anlayış, saygı ve hoşgörü, mutlu bir evlilik için temel taşlardır. Kocanın geçimini sağlama çabalarını küçümsemek, İslam'ın kadınlara yüklediği sorumluluklarla çeliştiği kanaatindeyiz.

Son olarak şunu belirtmek isteriz: Çalışmamızın temelini oluşturan konu ve geliştirilen tüm argümanlar, bütünüyle İslam dininin teorik çerçevesini çizen temel metinlere dayanmaktadır. Bu bağlamda, Kur'an-ı Kerim'in ayetleri ve İslam peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünneti (hadisleri

ve yaşam tarzı), incelememizin birincil ve vazgeçilmez kaynaklarını teşkil etmektedir. Peygamber Efendimiz'in hayatından sunulan örnekler ise, teorik ilkelerin pratik uygulamalarını somutlaştırmakta ve argümanlarımızı destekleyici nitelikte deliller sunmaktadır.

Günümüzde "İslam" adını taşımasına rağmen, İslam'ın özündeki amaç ve hukuki prensiplerle çelişen çeşitli uygulama ve sistemlerin varlığı gözlemlenmektedir. Bu tür yapı ve sistemlerin, çalışmamız açısından herhangi bir örneklik teşkil etmediğini ve İslam dininin asli mesajını ve hedeflerini bağlamadığını özellikle vurgulamak gerekmektedir. Zira bu çalışmada esas alınan yaklaşım, İslam'ın idealde olması gereken ve temel kaynaklarında açıkça ifade edilen anlayıştır. İslam'a mensup olduğunu iddia edip de onun temel öğretilerine aykırı davranışlar sergileyen tüm oluşumlar, bizim için olumsuz birer örnek olmanın ötesinde bir anlam ifade etmemektedir. Bu tür sapkınlıkların, İslam'ın gerçek ve saf mesajıyla ilişkilendirilmemesi gerektiği kanaatindeyiz.

Sonuç

İslam'ın gelişi, toplumda derinlemesine değişikliklere yol açarak, adalet ve eşitlik prensiplerini temel alan bir düzen kurmuştur. Özellikle, İslam öncesi Arap toplumunda oldukça dezavantajlı bir konumda bulunan kadınlar, İslam'la birlikte önemli haklar elde etti. Miras paylaşımı, eğitim, sözleşme yapma gibi alanlarda kadınlara tanınan haklar, bu dönüşümün önemli göstergeleridir.

Ne yazık ki, İslam'a dair önyargılar ve yanlış bilgiler, özellikle kadınların statüsü üzerinden sıkça gündeme getiriliyor. Bu yanıltıcı algılar, İslam'ın temel prensiplerinden uzaklaşarak, bazen de çarpıtılmış bilgilerle besleniyor. Çok eşlilik ve kadınların miras hakları gibi konular, İslam eleştirmenleri tarafından sıklıkla dile getirilen argümanlar arasında yer alıyor. Ancak, bu konular İslam'ın bütüncül çerçevesi içinde değerlendirildiğinde, daha farklı bir anlam kazanıyor.

İslam'da kadın hem aile içinde hem de toplumda önemli bir role sahip. Kur'an-ı Kerim'de kadınlara özel birçok ayet bulunuyor ve bu ayetler onların haklarını koruyor. Hz. Muhammed (sav) de kadınlara saygıyla yaklaşmış ve onların sosyal hayata katılımını teşvik etmiştir. İslam tarihinde yetişen birçok kadın âlim, şair ve lider, İslam'ın kadınlara verdiği değerin en güzel kanıtlarıdır.

İslam'ın kadınlara verdiği değeri tam olarak anlamak için, o dönemdeki Arap toplumunun kadınlara bakış açısıyla İslam'ın getirdiği düzen arasındaki farkı göz önünde bulundurmak gerekiyor. İslam öncesi Arap toplumunda kız çocukları canlı canlı gömülürken, İslam bu tür uygulamaları yasakladı. Kadınlar, miras hakkı ve evlenme özgürlüğü gibi konularda önemli kazanımlar elde etti.

Sonuç olarak, İslam kadına değer veren ve haklarını koruyan bir dindir. İslam'ın kadın hakları konusundaki eleştirilerin çoğu, İslam'ın temel prensiplerinden kopararak, bazen de çarpıtılmış bilgilerle sunuluyor. Bu nedenle, İslam'ın kadın anlayışını doğru bir şekilde anlamak için, İslam kaynaklarını dikkatlice incelemek ve İslam tarihini doğru bir perspektifle değerlendirmek gerekiyor.

Kaynakça

- Armağan, S. (2006). *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*. Ankara: DİB Yayınları,
- August B. (1991). *Kadın ve Sosyalizm*, çev. Saliha Nazlı Kaya, İstanbul: İnter Yayınları.
- Buhârî, (1311.). Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrahim b. el-Muğîre el-Cü'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. 9 Cilt. Mısır/Bulak: el-Matbaatu'l-kubrâ el-Emîriyye,
- Can, S. (2008), *Selçuklular Döneminde Kadın*, Ufuk Ötesi Yayınları, İstanbul.
- Çağatay, N. (1982). *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,
- Ebû Dâvud, et-Teyâlisî. (1999). *Müsnedu Ebî Dâvud*. thk, Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî. Mısır: Dâru Hecer, 1419/. Taharet, 94.
- Ebû Huceyr, Mahmut Mecîd. (1997). *el-Mer'etü ve'l-Hukûku's-Siyâsiyyetü fi'l-İslâmi*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- Ebu'l-Hasan Ali Nedvi, (1966). *Müslümanların Gerilemesiyle Dünya Neler Kaybetti*. çev. İbrahim Düzen-Mustafa Topuz, İstanbul.
- el-Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes'ud. (1986). *Bedâi'u's-sanâi'*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,.

- Erbay, C. (2006). “Nafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hamilton, E. (1968). *Mitologya*, çev. Ülkü Tamer, İstanbul: Varlık Yayınları.
- İbn Hanbel, Ahmed. (2001) *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaut, Beyrut: Müessesetü'r-risâle.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Menî el-Hâşimî el-Basrî. (1997). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 9 cilt, Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İsmâil Hakkı Bursevî. (2012). *Rûhü'l-meânî*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. (2006). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Muhammed b. Tâhir el-Makdisî. *Zehîretü'l-Huffâz*. yy.ts.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisâburî b. el-Haccâc. (2009). *es-Sahih*. nşr. Muhammed FuâdAbdulgâkî, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. (2001). *es-Sünenü'l-kübrâ*. I-VI. nşr. Hasan Abdulumgim Şilbî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye,.
- Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, (2013). *Minhâcu't-Talibîn*. Dimeşk: Dâru'l-Feyhâ.
- Özügurlu, K. (1990). *Evlilik Raporu*. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Paul K. (1963). *Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları*. çev. Kudret Ayiter, İstanbul: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebûbekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. (1406). *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife,.
- Sıbaî, M. (1966). *İslâm'a ve Garplılara Göre Kadın*. çev. İhsan Toksarı, İstanbul: Nida Yayınevi.
- Sıddık A. (2021), “Hz. İbrahim'in Subjektif Bir Dini Tecrübesi Olarak Kurban Vakası ve Toplumsallaşma Bağlamında İzahı” *Tasavvur Tekirdag ilahiyat dergisi*, Haziran/June 2021, c. 7, s. 1: 273-296.
- Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf. *el-Mühezzebe fî Fıkhi'l-İmâmi 'ş-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Tahâvî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed. (1994). *Şerhu maâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zuhrî-Muhammed Seyyid, Beyrut: Alemu'l-Kutub.
- Umur, Z. (1984). *Roma Hukuku*. İstanbul: İ.Ü Hukuk Fakültesi.
- Zeydan, A (1993). *el-Mufasssal fî Ahkâmi'l-Mer'e ve'l-Beyti'l-Müslim fî ş Şer'iatî'l-İslâmiyye* (1. Baskı) Darü'l-Kutubî'l-İlmiyye.